

**Vydává federální ministerstvo financí ČSFR
ve spolupráci se Státní bankou českosloven-
skou ve vydavatelství Economía, a.s. Praha**

© federální ministerstvo financí ČSFR

Adresa redakce: Vinohradská 49,
120 74 Praha 2

Telefon: 253 018

Vedoucí redaktor: Ing. Ivan Kočárník, CSc.

**Publishers: Federal Ministry of Finance of
CSFR in Cooperation with Czechoslovak
State Bank in Publishing House Economía,
Prague**

© Federal Ministry of Finance of CSFR

Editor's Office: Vinohradská 49,
120 74 Prague 2, CSFR

Editor in Chief: Ivan Kočárník

OBSAH

Jiří VĚTROVSKÝ: Mezinárodní finanční instituce
a čs. reforma.....93

Karol VLACHYNSKÝ: Základné kategórie
finančného manažmentu podniku.....101

Mojmír ONDRÁČEK: Platební bilance ve vztahu
k vnitřní rovnováze, hospodářskému růstu a
zaměstnanosti.....110

Finance a úvěr v zahraničí

Tomas J.F. RIHA: Vliv zavedení daně z přidané
hodnoty na celkové uspořádání daňového
systému v Austrálii.....126

Uprostřed čísla: Frederic S. MISHKIN:
**Ekonómie peněz, bankovníctví a finančních
trhů** (na pokračování - 4. část) ss. 125-152

Všechny bibliografické údaje včetně údajů
o autorských právech jsou uvedeny u prvního
pokračování v č. 1/91 tohoto časopisu.

Publikováno po dohodě s College, sekci vyd.
HarperCollins Publishers

CONTENTS

Jiří VĚTROVSKÝ: International Financial
Institutions and Our Economic Reform..... 93

Karol VLACHYNSKÝ: The Basic Categories of
Enterprise Financial Management..... 101

Mojmír ONDRÁČEK: The Balance of Payments
in Relation to Internal Equilibrium, Economic
Growth and Employment..... 110

Finance and Credit Abroad

Tomas J.F. RIHA: The Introduction of VAT and
Its Impact on the Tax System in Australia..... 126

In this issue:

Frederic S. MISHKIN: **The Economics of
Money, Banking and Financial Markets** (To Be
Continued - Part IV) pp. 125-152

You can find all bibliographical data including
particulars on copyright in part I of the series in
No 1/91 of this journal.

Published by arrangement with College, a
division of HarperCollins Publishers.

Redakční rada: ing. Belo Bosák, CSc., ing. Aleš Bulíř, ing. Václav Formánek, ing. Miroslav Hrnčíř, DrSc., ing. Tomáš Ježek, CSc., ing. Milan Jurčeka, CSc., ing. Miroslav Kerouš, ing. Jaroslav Klapal, ing. Ivan Kočárník, CSc., ing. Jozef Kučerák, CSc., ing. Vratislav Kulhánek, ing. Kamil Mikulič, CSc., prom. mat. Vladimír Rudlovčák, CSc., ing. Stanislav Sourek, dr. ing. Dušan Tříška, CSc., prof. ing. Miroslav Tuček, CSc., ing. Vladimír Valach, ing. Anton Vavro, CSc., ing. Jan Velek, doc. ing. Karol Vlachynský, CSc., ing. Jan Vrba, ing. Jaromír Zahradník

cision-making is an effort to calculate these two aspects. Risk is connected mainly with two areas of decision-making: investment and optimalization of a structure of enterprise's capital assets.

The factor of time is connected with calculations of various possibilities of investment, assessing of market prices of property or enterprise as a whole, calculations of a profitability of leasing.

The interest rate is very important factor under market conditions; financial market operates with three basic interest rates: discount interest rate of a central bank, inter-bank interest rate and prime rate. Actual interest rates are derived from basic interest rates but with respect to time and risk.

DT: 339.72.053; 330.36 (437)

Platební bilance ve vztahu k vnitřní rovnováze, hospodářskému růstu a zaměstnanosti

Mojmír ONDRÁČEK*

Jako koncentrovaný peněžní výraz situace na úseku vnějších styků té které národní ekonomiky představuje platební bilance v ekonomickém (nikoliv účetním) smyslu důležitý okruh sledování problematiky hospodářského a finančního vývoje. Je to dáno tím, že se zde protíná působení vnitřních a vnějších činitelů v konkrétních historických podmínkách postavení daného ekonomického komplexu ve světovém hospodářství. Souhrnné vyjádření pohybu zboží, peněz a nehmotných statků mezi určitou zemí a ostatním světem podává ve svém celku, výsledku a skladbě specifický obraz o stavu ekonomiky, charakteru jejího rozvoje i zaměření a úspěšnosti prováděné hospodářské politiky - to vše ve světle hodnotových měřítek směřodatných pro formování mezinárodní dělby práce tak, jak se promítají v peněžní formě do sféry mezinárodních plateb a měnových vztahů.

Tento fakt platí vždy a za všech okolností, neprojevuje se však ve všech případech shodně. V tomto ohledu lze obecně říci, že vypovídací schopnost platební bilance a její reakce na změny vnitřních a vnějších ekonomických podmínek je tím průkaznější, resp. citlivější, čím více se v hospodářském životě prosazují tržní mechanismy a čím větší úloha v něm připadá penězům. Nejvyšší stupeň bude tedy patrný u zemí (ekonomických celků) se směnitelnými měnami. Naopak nejnižší stupeň se projevuje

* Ing. Mojmír Ondráček, CSc., pracovník studijně-výzkumného centra FMF Praha
Rukopis předán do redakce 15.1.1991.

u zemí s centrálním řízením národního hospodářství založeným na naturálních principech - zde se kladné či záporné rysy a tendence prosazují nepřímo, zprostředkovanými cestami, a pociťované obtíže směrem dovnitř se často projevují neobvyklými způsoby. Typickým znakem je vzájemné odtržení okruhu vnějších příjmů a plateb v devizách od navazujících procesů v národní měně: jejich návaznost se zajišťuje ostrou devizovou regulací a přidělovým systémem.

Obraz, který poskytuje platební bilance, je sice sám o sobě důležitý, není ho však možné absolutizovat. Vyrovnané devizové příjmy a platy mohou vykazovat země se silnými i slabými měnami, mohou být průvodním znakem dynamické ekonomiky, stejně jako slabosti a stagnace. Platební bilanci je nutné posuzovat z širších hledisek, v kontextu temp hospodářského růstu, měnové stability a základních sociálních aspektů. Do popředí tak vystupuje klasický makroekonomický problém tržního hospodářství a zároveň klasický problém odstupňování priorit hospodářské politiky státu - vztahy mezi růstem, stabilitou a zaměstnaností. V jejich světle se problematika platební bilance jeví poněkud jinak a vnáší do řešení řady otázek dodatečné prvky a pohledy.

Vztahy mezi hospodářským růstem, stabilitou a zaměstnaností jsou v ekonomické literatuře zpracovány dosti podrobně, a to z nejrůznějších přístupů. V posledních letech byly s nasazením rozsáhlého logického a matematického aparátu provedeny četné analýzy i pro varianty otevřené ekonomiky. Výsledky jsou zajímavé (a stály by rozhodně za srovnávací studií v češtině), stále je však patrná jedna zásadní skutečnost: žádnému ze směrů se dosud nepodařilo najít a zformulovat všeobecně platná a uspokojivá vodítka, která by v dynamickém pojetí vedla k příznivému zvládnutí situace současně na všech úsecích. Optimální východisko je vždy záležitostí kompromisu, přičemž působení tržních mechanismů lze nejvýše nasměrovat tak, že vykazuje příznivé účinky ve dvou ze tří základních směrů a ve zbývajícím se prosazuje rušivě.

Hledisko platební bilance, tj. hledisko věcně otevřeného hospodářského organismu, komplikuje systémové rozložení vazeb tím, že se ve všech souvislostech prosazuje souběžný vliv vnitřních a vnějších stránek hospodářského života. Vliv těchto stránek nemusí být zdaleka stejnorodý a pociťovaná nestejnorodost může být v jednotlivých oblastech dokonce protichůdná. Vzniká tak základna pro přirozené zájmové střety různých skupin hospodářských subjektů v závislosti na tom, jak dalece a jakým způsobem jsou spjaty s mezinárodní výměnou činností a jejími konkrétními formami. Navíc mezi vnitřními a platebněbilančními momenty téhož jevu existuje zpravidla oboustranné vzájemné sepětí. Jestliže změny ve vnitřních podmínkách ovlivňují průběžně souvztažné úseky platební bilance, pak zároveň nejen autonomní, ale i vyvolané přesuny v platebněbilančních položkách působí zase zpětně na vnitřní vývoj. Vše je mnohonásobně těsně provázáno a jakékoliv hospodářskopolitické opatření by mělo být rozvažováno komplexně a v širších spojitostech.

Úkol transformovat čs. hospodářství z dosavadního systému direktivního řízení na tržní principy aktualizuje otázky platební bilance v naznačených ohledech značnou měrou. Je nutné mít neustále na zřeteli:

- silnou závislost společenské reprodukce odehrávající se v ekonomice ČSFR na mezinárodní výměně činností danou úzkým vnitřním trhem a nekomplexností ve vybavení přírodními zdroji,

- nezbytnost přebudovat ekonomickou strukturu tak, aby zprostředkovala racionální zapojení do mezinárodní dělby práce s ohledem na žádoucí omezení surovinových a energetických vstupů,

- záměr dosáhnout vysoké funkční otevřenosti naší ekonomiky v zájmu těsného propojení výrobní a spotřební sféry s poměry v mezinárodní směně a s parametry výrobní kooperace platnými v průmyslově vyspělých státech.

Otázky a kritéria platební bilance nabývají tak z pohledu čs. hospodářské, finanční a měnové politiky značně na významu jak samy o sobě, tak v návaznosti na celkovou strategii hospodářského růstu, vytváření předpokladů pro finanční a měnovou rovnováhu, jakož i plynulou absorpci nabídky pracovních sil. Měly by fungovat jako indikátor, kterým se po měnové linii u každého opatření i v jejich souhrnu prověřuje náplň a parametrická slučitelnost těchto opatření s hodnotovou a tržní situací na mezinárodním poli. Platební bilance, zejména sklon k obnově její vyrovnanosti na účet vynucených změn v hospodářských procesech, vystupuje pak v roli jakéhosi univerzálního kolektivu, jímž se vnitřní vývojové pochody cestou makro- i mikroekonomického krytí nákladů výnosy uvádějí do souladu s nároky vznášenými mezinárodními normami pohybu zboží, peněz a výrobních faktorů.

Na jedné straně takto figuruje platebně výústění reprodukčních procesů uvnitř ekonomiky, na druhé straně se požadavek devizové rovnováhy a působení vnějších vlivů uplatňují jakožto kvalifikované omezení prostoru pro hospodářský růst a dosahování vytyčených cílů na úseku zaměstnanosti a sociální politiky. Střetá se zde velké množství vlivů a tendencí v široké paletě vazeb, které je třeba respektovat. Rozložení těchto vazeb a přes ně působících sil vytváří rámec, jímž se prosazují ve vzájemné součinnosti a kontradikci důsledky všech změn a opatření. Jejich vyhodnocení musí být proto vždy věcí pečlivé analýzy mnohostranných jevů a spojitostí.

Platební bilance a vnitřní rovnováha

Stav platební bilance odráží v první řadě vnější měnovou rovnováhu dané ekonomiky. Jako takový zobrazuje rovněž projev vnitřní rovnováhy či nerovnováhy směrem navenek, tj. ve vztahu národní měny k cizím měnám. V zásadě zde platí, že inflační situace uvnitř národního hospodářství vyúsťuje ve sklon k pasivní platební bilanci, deflační situace k bilanci aktivní (přebytkové). Existence vnitřní rovnováhy by neměla - za jinak neměnných podmínek - mít sama o sobě rušivý dosah na dynamiku vzájemného poměru příjmů a plateb vůči zahraničí.

V praxi je ovšem celá věc mnohem složitější. Zřejmé jsou následující skutečnosti:

A. V plném rozsahu se takto formulovaný závěr vztahuje pouze na případ poprávkové inflace, tj. kvantitativního převýšení nominální koupěschopné peněžní potřeby nad disponibilními fondy zboží (a podobně rovněž zrcadlovitě, pokud jde o deflacii). K obnově rovnováhy na obou úrovních zde dochází v režimu působení tržních mechanismů změnami cen a pohybem kursů v celoplošném záběru. Spočívá-li jádro destability čistě uvnitř ekonomiky, je nutné klíč k řešení hledat primárně v restriktivní finanční, úvěrové a měnové politice.

B. Poněkud odlišně je tomu u nákladového typu inflace, kde vzestup cenové hladiny je spojen s přesuny ve struktuře cen. Za této situace nestačí k obnově rovnováhy samotné cenové a kursové změny celoplošného charakteru; nezbytné jsou

rovněž relevantní strukturální pohyby ve hmotných proudech a hodnotové sféře. Záleží tak významnou měrou na celkové přizpůsobivosti hospodářského organismu měnícím se podmínkám: není-li dostatečná, pak sebeostřejší stabilizační opatření s těžištěm v ryze peněžní (měnové) sféře se mohou minout účinkem a pokles kursu bude spíše jen dále zdražovat dovozní vstupy než přispívat k opětovné vyrovnanosti platební bilance.

C. Sporným může v daném ohledu být i samotný pojem rovnováha. Vyrovnaná platební bilance je totiž např. slučitelná se stavem, kdy stupeň inflačního narušení vnitřních poměrů bude u skupiny zemí-hlavních obchodních partnerů s volně směnitelnými měnami, tedy při bezprostředním propojení vnitřních trhů na trhy mezinárodní, přibližně shodný. Rozhodující jsou vždy relace v dynamice cenových hladin a struktur uvnitř národního hospodářství a v zahraničí, nikoliv absolutní úroveň cen.

D. Použití stálých cen jako indikátoru měnové rovnováhy a stability je navíc vlastně svého druhu umělou konstrukcí. Tyto ceny znázorňují vcelku výjimečnou situaci, kdy cenový dosah růstu produktivity práce a inflačního znehodnocení peněz se právě vyrovnává. K tomu může docházet za různé velikosti odchylek a je rovněž třeba přihlížet k tomu, jak se do cen promítají změny v užitných vlastnostech a technicko-ekonomických parametrech výrobků (v etapách rychlého technického pokroku velmi důležitý moment).

Průběh vnitřní rovnováhy (nerovnováhy) do stavu platební bilance má bezesporu prvořadý význam, není však jediným činitelem, který rovnovážnou situaci ve vnějších vztazích podmiňuje. Spolupůsobí zde přímo či nepřímo značné množství dalších vlivů. V každém případě ovšem relativně silná inflace, jež má za následek rychlé mezinárodní znehodnocování národní měny, je pro racionální formování zahraničních hospodářských styků dané země jednoznačně škodlivá a její široký výskyt v mnoha zemích může podlomit fungování mezinárodního měnového systému jako celku.

Neméně důležité jsou však rovněž otázky, jakým způsobem ovlivňují autonomní či vyvolané jevy v platební bilanci zpětně vnitřní rovnováhu a stabilitu. Závislost vnitřních a vnějších stránek hospodářských procesů je vždy oboustranná, přizpůsobovací mechanismy i účinek hospodářskopolitických opatření ve vnitřní a devizové sféře se vesměs prosazují se zpětnými vazbami. Zcela konkrétní stav platební bilance - ať už jde o výsledek, nebo určité strukturální rysy - se organicky promítá směrem dovnitř a vykazuje vliv na podmínky vnitřní rovnováhy. Může mít větší nebo menší inflační, resp. deflační (stabilizační) účinky a podporovat nebo tlumit příznivé či nepříznivé trendy uvnitř národního hospodářství. Na jakoukoliv situaci působí za jakýchkoliv okolností - vyváženě nebo nevyváženě - souhrn vnitřních a vnějších činitelů, přičemž vnější aspekty se uplatňují ve funkčně otevřeném hospodářském organismu bezprostředně, v režimu funkční uzavřenosti nepřímo a skrytě.

Na základě studia reprodukčních pochodů v ekonomice zapojené do mezinárodní výměny činností lze vytypovat řadu souvislostí mezi jevy v platební bilanci a vnitřní rovnováhou. Ukazují nám, v jakém směru a s jakým významem se ten který z nich projeví ve vnitřním dění, a dovolují při správné interpretaci vyhodnotit mnohem komplexněji dosah různých opatření jak co do jejich přímého účinku, tak přes platebněbilanční sféru. K nejdůležitějším z nich náleží:

1. Přebytek vývozu nad dovozem působí - za jinak neměnných okolností - v konečném dosahu vždy inflačně, přebytek dovozu nad vývozem má naopak stabilizační dopad. Na jejich vrub se omezuje, resp. doplňuje hmotné krytí nominální koupěschopné poptávky v národní měně. Sklon k uplatňování stabilizačního prvku se názorně projevuje např. v tom, že při silné poptávkové inflaci samovolně stoupá tlak na dovoz nad hranici nedostatečného růstu nabídky z vnitřních zdrojů. Exportní ofenzíva v prostředí liberální peněžní a úvěrové politiky skrývá obecně potenciální i reálnou hrozbu prohlubování měnové nerovnováhy, přičemž na druhé straně možnosti aktivních opatření na úseku platební bilance v deflačním směru limitují v každém daném okamžiku prostor pro ekonomicky racionální příliv zahraničního kapitálu spolu s výší devizových rezerv.

2. Pokud jde o specifika nákladové inflace, vstupují významně do hry strukturální aspekty. Záleží na tom, do jaké míry nárůst exportu respektuje realizaci národních výhod v mezinárodní dělbě práce (tak, jak vyplývají ze skladby přírodních zdrojů a vybavenosti země výrobními faktory), resp. jak účinně přispívá hmotné převýšení dovozu - podložené zejména přílivem zahraničního kapitálu ve formě investic nebo půjček - krátkodobému a dlouhodobému řešení problémů se skladbou materiálního naplňování poptávky ze strany výrobních podniků, veřejných institucí i obyvatelstva. V uvažovaném smyslu pak např. snaha o podstatné snížení zahraniční zadluženosti v okamžiku, kdy se hospodářská situace vyznačuje závažnými disproporcemi v hospodářské struktuře a ekonomický systém postrádá potřebnou přizpůsobivost měnícím se požadavkům, hrozí vesměs vyústit v nerovnováhu inflačního typu - ať už nabude otevřeně, nebo skrytě podoby.

3. Konkrétní účinek vykázaného obchodního přebytku či schodku může být ovšem ve svém dopadu na vnitřní poměry značně modifikován souběžným vývojem v peněžní sféře. Vývozní aktivum může neutralizovat např. odliv finančních investic, rozsáhlý přesun koupěschopné poptávky do zahraničí v rámci cestovního ruchu nebo převody důchodů, totéž zrcadlovitě platí pro příliv devizových hotovostí a na něm založenou emisi, resp. úvěrovou expanzi provázející pasívum ve výměně zboží. Oboustranný pohyb hodnot ve věcné a peněžní formě se v platebněbilančním průřezu rozpadá do mnoha kanálů a při vhodném uspořádání a vzájemné souhře všech toků může oblast "zahraničí" vystupovat vůči formování předpokladů vnitřní rovnováhy neutrálně při jakémkoliv saldu obchodní bilance, právě tak jako naopak: samotná vyrovnanost příjmů a plateb za zboží a hmotné služby nemusí ještě zabezpečovat stabilizační efekt na měnovém poli.

4. Mezi vnějšími vlivy prosazujícími se přes stav platební bilance zaujímají nej důležitější postavení vlivy cenové. Z hlediska hospodářství určité země se většinou jedná o činitele autonomního rázu, jímž se musí přizpůsobovat. Klíčový význam zde jednoznačně připadá dynamice reálných směnných relací, jejichž působení na podmínky měnové rovnováhy probíhá v zásadě takto:

a). Příznivý vývoj reálných směnných relací (rychlejší růst, resp. pomalejší pokles vývozních cen ve srovnání s dovozními) se primárně uplatňuje v tom směru, že nadlepuje dosáh výsledku zahraničněobchodní výměny na utváření rovněžného či nerovnovážného prostředí v ekonomice. Jmenovitě snižuje inflační účinky vývozních přebytků a posiluje stabilizační účinky schodků v zahraničním obchodě, nakolik za stejný rozsah dovozu je v peněžním ekvivalentu nutné směňovat menší

fyzický objem domácí produkce a v něm obsažené hodnoty. Je ovšem třeba mít na zřeteli, že tento závěr se bezezbytku vztahuje pouze na situaci, jež se vyznačuje relativní cenovou stabilitou na mezinárodních trzích, tzv. jen mírnými průvodními změnami v hladině světových cen. Jestliže však tyto ceny zároveň všeobecně rostou, přenášejí se důsledky tohoto procesu zpravidla v té či oné míře dovnitř národního hospodářství, a to i při pružné kursové politice. Dovážené výrobní vstupy a spotřební zboží na trhu se zdražují, v rukou exportérů a zčásti rovněž i státu se hromadí dodatečné peněžní zdroje, které nemusejí za všech okolností nacházet přiměřené hmotné krytí. Vznikají impulsy nákladové i poptávkové inflace, jejichž hrozbu není možné - zvláště za vysokého stupně propojení vnitřního a vnějšího měnového okruhu - nijak podceňovat.

b) Nepříznivý vývoj reálných směnných relací (rychlejší růst, resp. pomalejší pokles dovozních cen ve srovnání s vývozními) naopak konečný dosah výsledku zahraničněobchodní výměny na utváření rovnovážného či nerovnovážného prostředí v ekonomice všeobecně zhoršují. Zesilují inflační účinky vývozních přebytků a zeslabují stabilizační účinky schodků v zahraničním obchodě, nakolik za stejný rozsah dovozu je v peněžním ekvivalentu nutné směňovat větší fyzický objem domácí produkce a v něm obsažené hodnoty. Hmotné krytí nominální koupěschopné poptávky v národní měně se celkově oslabuje. Zvláště negativní dopad vykazuje tento moment v podmínkách hromadného růstu světových cen, kdy se zdražují dovážené složky výrobních vstupů a spotřeby ve větší míře, než se zvyšují devizové výnosy z exportu: impulsy v nákladové inflaci se opět kombinují s hromaděním prostředků ve vývozním sektoru (popř. redistribucí i jinde), jejich negativní projevy se pouze prosazují v jiné vzájemné proporcii.

Úspěšně zvládnout uvedené problémy lze jediné tehdy, bude-li celá hospodářská soustava pružně reagovat na probíhající změny a budou-li aktivně uplatňovány principy restriktivní měnové politiky. Zvláště obtížná situace nastává přirozeně v případech zhoršování reálných směnných relací, s jehož důsledky je nutné se vyrovnat v reálné i peněžní sféře. Těžiště představují vždy strukturální změny, kterými vytvářejí prostor pro racionální zapojení do mezinárodní dělby práce s přednostní orientací:

- v oblasti nezastupitelného dovozu na účinnější zhodnocování výrobních vstupů ve vyšší kvalitě a technicko-ekonomických parametrech produkce určené pro vnitřní trh i export,
- v oblasti zastupitelného dovozu na účelný rozvoj antiimportních výrob,
- v oblasti vývozu na zvyšování váhy položek, pro něž v zemi existuje vhodná rozvojová základna a u nichž je možné docilovat výhodných cen,

Odtud se pak mimo jiné rozvíjejí přímé vztahy platebněbilanční problematiky k otázkám hospodářského růstu a rozvojové strategie vůbec (viz dále).

5. V okruhu kapitálového účtu platební bilance se vnější vlivy prosazují hlavně po linii mezinárodního pohybu krátkodobých a dlouhodobých finančních zdrojů. Určujícím prvkem je zde formování poměrů na mezinárodních peněžních a kapitálových trzích ve vztahu k vývoji uvnitř ekonomiky. Čím je devizové hospodářství dané země uvolněnější, tím větší prostor vzniká pro úrokovou a kursovou arbitráž s následnými přesuny tzv. horkých peněz, rozvíjením různých trhů "euroměn" apod. Přes dosah na likviditu peněžních soustav a kursové relace působí pak tyto vlivy na vnitřní rovnováhu, a to podle okolností v inflačním, nebo stabilizačním směru.

- a) Nárazový příliv krátkodobých fondů zpravidla neúměrně zvyšuje likviditu bank, vede k úvěrové expanzi přesahující okamžité potřeby národního hospodářství a vyvolává spekulativní tendence. Pokud však zároveň dochází k posilování kursů národní měny, zvýhodňuje se kursově dovoz a znesnadňuje vývoz, pak se rovněž vytvářejí předpoklady pro krytí zvýšené domácí koupěschopné poptávky. Konečné důsledky závisejí na rozložení účinku všech faktorů a jejich absorpci hospodářským mechanismem.
- b) Nárazový odliv krátkodobých fondů naopak peněžní likviditu oslabuje a vede k nucené úvěrové restrikci se všemi průvodními znaky. Současně se také snižuje kurs národní měny, a tím stimuluje vývoz a tlumí dovoz: ve svých důsledcích to vede k omezení vnitřní hmotné nabídky. I když těžiště změn spočívá vesměs v akumulační sféře, dochází zprostředkovaně i k ovlivňování výrobní a konečné spotřeby (přes spotřební úvěr, mezinárodní směnu spotřebního zboží atd.).

Stav a struktura platební bilance se v uvedených souvislostech průběžně mění kombinovaným působením autonomních a vyvolaných přesunů, jejichž souhrnný účinek na vnitřní rovnováhu není vždy jednoznačný.

Z hlediska současného a nejbližšího vývoje čs. hospodářství nelze situaci ve světle výše popsaných skutečností hodnotit nijak příznivě. Je tomu tak přinejmenším již proto, že naše ekonomika se dlouhodobě vyvíjí v nerovnovážných podmínkách, a to jak po stránce vztahu mezi agregátní nabídkou a poptávkou, tak i po stránce strukturální. Nemění na tom nic fakt, že k inflaci v předchozích letech docházelo převážně skrytou formou. Kroky k tzv. nápravě cen směrem k reálným a tržně rovnovážným hodnotám vyúsťují také zatím převážně v jejich zvyšování, a tedy v pokles kupní síly peněžních příjmů. Odtud přirozeně pramenil - a pramení i nadále - silný tlak na devizovou oblast, jejíž možné stabilizační účinky narážejí na omezení z titulu nízké efektivnosti vývozu a programové snahy příliš se v zahraničí nezadlužovat.

Samotná situace na úseku vnějších vztahů se vyznačuje trvalým napětím v okruhu příjmů a plateb ve volně směnitelných měnách a rozpornou dynamikou platebních výsledků v rámci společenství zemí RVHP. Zde se na jedné straně kumulují značné exportní přebytky, a to zcela neplánovaně (hlavně vůči SSSR), které mají samy o sobě inflační dopad, na druhé straně vznikají záporná salda, jejichž okamžitý i výhledový stabilizační efekt je vzhledem k nejasnostem řešení závazků u bývalých hospodářských subjektů NDR více než sporný. Napětí se patrně po přechodu na běžné světové ceny a placení ve volných měnách v obchodě s SSSR a zeměmi východní Evropy s ohledem na pro nás méně příznivé oceňování směňovaného zboží ještě zvýší.

Navíc situace na mezinárodních trzích se z hlediska dopadu na vnitřní a vnější rovnováhu utváří velmi negativně. Následky ropného šoku se v naší obchodní bilanci projeví zhoršením reálných směnných relací při celkovém vzestupu hladiny vývozních a dovozních cen. Spolu s nezbytností přejít na reálný měnový kurs, což znamená devalvaci Kčs, představují pociťované změny silný tlak na vzestup nákladů a cen z devizové sféry, a to tím spíše, že ropa je jednou z klíčových položek nezastupitelného dovozu a zaujímá významný podíl v bilanci surovin a energetických zdrojů. Tento tlak bude s největší pravděpodobností vykazovat tendenci k intenzivní nákladové regresi, již nebude snadné čelit, pokud se nepodaří oslabit dosavadní diktát dodavatele na trhu a nebude vytvořen prostor pro přímý vstup zahraniční konkurence.

Narůstající propustnost vnějších vlivů bude tak spojena s určitými inflačními mo-

menty a destabilizačními procesy. Důrazné uplatňování principu zdravě vyrovnané platební bilance musí na úseku finanční a měnové politiky směřovat k jejich tlumení; je však třeba v každém případě zachovávat diferenciační hodnotové působení těchto vlivů na jednotlivé výrobní obory a odvětví. Jak celá věc nakonec proběhne, bude záležet prvořadě na fungování ekonomických mechanismů a chování všech článků hospodářské soustavy. Čím později dokážeme rozbít monopolní struktury ve výrobě a oběhu a nastolit potřebnou pružnost v dodavatelsko-odběratelských vztazích, tím větší bude riziko, že rušivé jevy v platební bilanci vyvolané zvenčí se budou v nepříznivém vnitřním prostředí inflačně reprodukovat.

Je třeba mít na paměti, že nejen každé peněžní, ale i funkční narušení rovnováhy na trhu se tak či onak promítá do stavu platební bilance a přes něj zpětně ovlivňuje vnitřní poměry. Pokud je při vysokém stupni monopolizace výrazně narušena stabilita a pružnost dodavatelsko-odběratelských vztahů, má to negativní vliv nejen na "čistotu" tržních cen, ale i na kvalitativní momenty výběru z možných nabídek při nákupu. Klesá pak na jedné straně schopnost efektivního vývozu (přímo i nepřímo - vznikem poruch v subdodávkách) a zároveň se prosazuje sklon obracet se na zahraniční partnery i v případech, kdy příslušné zboží lze zdánlivě získat z domácí produkce výhodněji - za nižší cenu nebo za lepších platebních podmínek. Jde o jednu ze závažných příčin enormně slabého postavení měn zemí s centrálně řízenou ekonomikou na mezinárodním poli, nakolik představují ekonomické celky, jež se spolu s nízkou produktivitou práce a zkrácenými hodnotovými relacemi vyznačují rovněž dlouhými dodacími lhůtami a nespolehlivým plněním závazků jako specifickým projevem nestability.

Platební bilance a hospodářský růst

V platební bilanci dochází obecně k hodnotové konfrontaci vnitřních a vnějších aspektů hospodářského růstu v průmětu do peněžního vyjádření. Nárůst čisté produkce v rámci ekonomiky (kladný, nulový či záporný) je totiž vždy výsledkem určité kombinace výrobních faktorů při více či méně intenzivním zapojení do mezinárodní dělby práce. To je dáno primárně mírou a paletou vybavenosti té které země přírodními a pracovními zdroji, resp. kvalitou těchto zdrojů a ekonomickými stránkami jejich osvojení. V procesu rozvíjení zmíněných stránek se utváří stupnice poměrných výhod a nevýhod charakteristických pro nabývání konkrétních materiálních hodnot či služeb a utvářejí se i podněty k jejich realizaci cestou mezinárodní výměny činností.

Rozvoj společnosti přináší trvalý vzestup požadavků jejích jednotlivých členů i kolektivních potřeb. Zároveň se vědomou aktivitou lidí vytváří základna pro pokrývání těchto potřeb, a to zčásti plynule, zčásti ve skocích. Ke spojování věcného a osobního činitele výroby dochází přitom vždy pod určujícím vlivem hodnototvorných kritérií utvářených v mezích jmenovité nabídky a poptávky po každém jednotlivém zboží na horizontálně i vertikálně strukturovaném trhu. Do soutěže zde tak, či onak vstupují nejen domácí výrobky a hospodářské subjekty, ale i výrobky a hospodářské subjekty zahraniční. Způsob prolínání vnitřních a vnějších prvků závisí přitom na míře věcné a funkční otevřenosti dané ekonomiky a metodách řízení národního hospodářství.

V oblasti zahraničněobchodních a finančních vztahů s globálním vyústěním do platební bilance jde v podstatě o střetání měřítek tvorby národní a mezinárodní (světové, regionální) hodnoty. Z hlediska otevřenosti hospodářských organismů ve spojení s uplatňovanými metodami řízení ekonomických procesů lze na tomto poli charakterizovat dvě příznačné, svého druhu krajní situace:

1. Snahu o autonomní vývoj národního hospodářství s širokým omezováním působení vnějších vlivů na vnitřní poměry. Znamená to zásadní preferenci hodnototvorných měřítek na národní úrovni oproti mezinárodní směně, kdy převážná část jednotlivých článků hospodářské soustavy je schopna se vyvíjet jen pod ochranou komplexu finančních a systémových bariér. Tento stav může vzniknout programově nebo následně jako reakce na postupnou ztrátu konkurenční schopnosti většiny domácích výrobců v rozsahu, který nadále nezaručuje plnou společenskou reprodukci včetně tvorby centralizovaných fondů. Výrazem této koncepce na měnovém poli je jednoznačně nesměnitelná národní měna a silně narušené fungování kursového mechanismu.

Přitom lze pozorovat následující souvislosti:

- a) Všeobecné zhoršování konkurenční schopnosti a oslabování národní měny vede vždy přes funkční až k věcnému uzavírání ekonomiky. Ve vyhraněných případech sklonu k autarkii se projevuje tendence stlačovat rozsah výměny zboží se zahraničím až k minimu danému objemem nezastupitelného dovozu. Úsilí o co nejvyšší soběstačnost přináší ovšem dlouhodobě relativní zaostávání technické úrovně výroby a úrovně produktivity práce s vyústěním do snižování exportní výkonnosti, takže i při vyrovnanosti příjmů a plateb v devizách dochází k faktickým ztrátám na národním důchodu z důvodu málo efektivního zapojení do mezinárodní dělby práce.
- b) Kroky naznačeným směrem jsou často vyvolány nepříznivým vývojem na světových trzích (s odrazem v klesající úrovni reálných směnných relací) a spojují se s orientací na extenzivní typ hospodářského růstu - zapojování všech volných výrobních činitelů do reprodukčního procesu bez ohledu na docilovanou efektivnost z tržních pozic. Po vyčerpání všech rezerv se však zákonitě začnou prosazovat těžkosti jak s dodržováním růstových temp, tak i s vyrovnaností ve vnějších vztazích.
- c) Ani sebeostřejší devizové restrikce včetně administrativního řízení oběhu deviz nejsou s to zabránit tomu, aby nebylo pocitováno silné napětí v platební bilanci. Důvodem k tomu je zpravidla prestižní nadhodnocení národní měny s vazbou na udržování neúměrně vysoké kupní síly peněžních důchodů uvnitř národního hospodářství ve srovnání s reálem, který odpovídá poměrné úrovni efektivnosti v relaci ke mzdám a platům. Ceny na vnitřním trhu nejsou pak cenami rovnovážnými a lze z nich sotva vycházet při konstrukci měnových kursů jako ekonomických parametrů hospodaření.

2. Rozvoj národního hospodářství realizovaný v přímém napojení na mezinárodní sféru při plném respektování jejich norem a kritérií. K těmto normám a kritériím nejen přihlížejí hospodářsko-politická opatření řídicích orgánů, ale zároveň jsou tyto normy a kritéria v hospodářském životě průběžně prosazovány tržním mechanismem. Znamená to, že se výroba (tvorba materiálních i nemateriálních hodnot) uskutečňuje spojením věcných a osobních činitelů pouze tehdy, vyhovuje-li takto vymezeným ná-

kladovým a tržním podmínkám. Všechny důchody v národní měně mají v daném ohledu povahu (za ideální situace) reálných důchodů realizovatelných kdekoli ve světě, což je podloženo kursovými relacemi a měnovou směnitelností. Měnové optimalizace hospodářského dění se dosahuje automaticky i za cenu útlumu neefektivních oborů, následného zužování trhu a stagnace.

Vše se děje za celkové věcné a funkční otevřenosti hospodářského organismu, z čehož plynou vysoké nároky na průběh růstových pochodů. Jejich úspěšné zvládnutí je podmíněno ostrým důrazem na uplatnění intenzifikačních momentů v reprodukci a širokého, aktivního zapojení do mezinárodní dělby práce. Na pořad dne se dostává proexportní zaměření výrob na bázi mnohostranných forem součinnosti zúčastněných partnerů, programové účasti zahraničních podnikatelů a společností na formování vnitřního konkurenčního klimatu. Namísto je výlučně dočasná selektivní ochrana vnitřního trhu při závažnějších strukturálních přesunech v ekonomice. Veškerý hospodářský život se odehrává za vzájemné interakce měřitek tvorby národní a mezinárodní hodnoty v režimu uvolněného pohybu zboží, peněz a pracovních sil (včetně kapitálových převodů) s klíčovým omezením v podobě globální rovnováhy příjmů a plateb vůči zahraničí za celé národní hospodářství.

Situace zaznamenávané v praxi nebývají ovšem takto vyhraněné, vykazují však vždy převahu typických znaků jednoho z popsaných modelových uspořádání.

Z problémových okruhů, které se na tomto úseku nejčastěji vyskytují, je účelné podtrhnout především dva: 1. jak z růstového pohledu optimálně řešit případnou nerovnováhu platební bilance a 2. jak z platebněbilančních hledisek volit a usměrňovat strategii růstu, zejména v případech, kdy se projeví potřeba stimulovat jeho tempo nebo překonávat strukturální potíže. Zdánlivě jde o dost různorodé otázky, představují však vnitřně souvztažné stránky mnohostranných vzájemných vazeb mezi růstovým procesem a hlavními aspekty jeho vnější rovnovážnosti.

1. Nerovnováha v platební bilanci může pramenit z různých vnitřních a vnějších příčin v mnoha kombinacích. Navazuje přitom tou či onou měrou na hodnotovou disproporcionalitu společenské reprodukce, ať už ve smyslu narušeného souladu hmotných a peněžních toků, nebo poruch ve skladbě nabídky a poptávky. Pokud těžiště napětí ve vnějších vztazích spočívá prvotně ve výměně zboží a služeb, lze nápravy dosáhnout nejjednodušeji kompenzačními pohyby v položkách důchodových a kapitálových převodů. Tato cesta nemusí být ovšem za každých okolností schůdná, protože vyskytnuvší se problémy se mohou vázat na hlubší souvislosti v hmotné a hodnotové sféře, a to jak doma, tak v zahraničí. Ačkoliv těžkosti mohou nastat i při obchodním přebytku (tlak na vnitřní tvorbu akumulacních zdrojů a bariéry jejich produktivního umisťování v jiných zemích), vyvstávají hlavní aktuální otázky především ve spojitosti s překonáváním obchodních deficitů. Ty mohou v zásadě nastat:

- a) jako průvodní jev vnitřní poptávkové či nákladové inflace, pokud absolutně nebo strukturálně nekrytá peněžní koupěschopná poptávka vyvolá zvýšený zájem o dovážené zboží a služby;
- b) jako důsledek závažných změn v odbytu na mezinárodních trzích, kdy nové trendy v poptávce se dostávají do rozporu s danou vybaveností národní ekonomiky výrobními činiteli a schopností jejich efektivního využití - jinými slovy za situace, kdy daná vybavenost výrobními činiteli se v nových podmínkách projeví objektivně

jakožto nevýhodná (tento jev je indikačně úzce spjat s dlouhodobým poklesem reálných směnných relací);

- c) jako odraz silně omezené přizpůsobivosti klíčových článků hospodářské soustavy, pokud jde o reakce na měnící se požadavky zahraničních (nepřímě i domácích) partnerů co do technicko-ekonomických parametrů produkce v relaci k cenám a z něho plynoucí ztráty konkurenční schopnosti.

Jako schůdné řešení uvedené problematiky se v první řadě jeví využití zahraničního úvěru, resp. investic, především sleduje-li přijatá rozvojová strategie princip věcné a funkční otevřenosti ekonomiky. Jednoduchá se zdá situace zvláště v případě ad a), kde zdánlivě stačí na tento účet doplnit nedostatkové hmotné složky nabídky. To by však bylo účinné pouze v krátkodobém horizontu a navíc je nutné přihlédnout k momentu návratnosti prostředků. Důsledná náprava poměrů ve světle růstových hledisek vyžaduje jednoznačně zásahy do ekonomické struktury (případ ad b)) provázené aktivizací ekonomických mechanismů a zvýšením kvality systému řízení (případ ad c)). Na pořad dne se proto dostává požadavek produktivního využití čerpaných částek orientovaného na přestavbu výrobního aparátu tak, aby došlo k racionálním přesunům v zapojení do mezinárodní dělby práce realizací souboru proexportních a antiimportních programů. Je třeba nejen zvrátit negativní vývoj v zahraničněobchodní výměně, ale také vytvořit dostatečné zdroje pro splacení závazků a úhradu úroků. Podnikaná opatření musejí v tomto směru splňovat minimální nároky na efektivnost podmíněnou schopností dostatečně rozsáhlých prodejů do ciziny s čistým výnosem na úrovni mezinárodní úrokové míry.

Obnova vnější rovnováhy a ozdravení mezinárodní finanční pozice nemohou být za žádných okolností jednorázovým aktem; přitom významná role přísluší v celé věci adaptabilitě celého hospodářského organismu na proměnné ekonomické podmínky.

Je-li přebytek či schodek platební bilance vyvolán podněty z peněžní (kapitálové) oblasti, stačí k překonání důsledků většinou nástroje měnové politiky opírající se o fungování tržního mechanismu. Existují zde však některá závažná omezení - např. hranice v manipulaci s úrokovými sazbami a kursem se zřetelem k působení na vnitřní ekonomiku. Pokud ovšem jde o trvalý jev s hlubšími kořeny, nelze vyloučit ani účelné změny ve strukturální politice včetně posílení finanční infrastruktury.

2. V momentech, kdy se z vnitřních nebo vnějších příčin začne projevovat útlum v tempu hospodářského růstu a zároveň je pociťován tlak ze strany nezbytného řešení aktuálních společenských potřeb, stává se úkolem hospodářské politiky uplatnit vhodná stimulační opatření. Může se tak dát kroky směřujícími k aktivizaci volného ekonomického potenciálu, k racionalizaci procesu výroby a oběhu nebo podporou žádoucích strukturálních přesunů v ekonomice. Ať už bude zvolen jakýkoliv postup (většinou jde v praxi o určitou kombinaci uvedených směrů), dostane se zpravidla do rozporu s hodnototvornými kritérii mezinárodních trhů a narazí na bariéru platebně-bilanční rovnováhy. Ne vždy se totiž podaří průběžně udržovat uskutečňované změny ve shodě s náročnými kritérii světového hospodářství, jež zvláště v podmínkách funkční otevřenosti ekonomiky a směnitelnosti měny jsou nekompromisně prosazovány tržním mechanismem. Je to citlivý problém jmenovitě pro malé země s úzkým vnitřním trhem a nekomplexním vybavením přírodními zdroji, které jsou značně závislé na racionálním zapojení do mezinárodní dělby práce.

Celá věc má několik důležitých stránek, z nichž je třeba zdůraznit především:

- a) nárazovité zvýšení požadavků na investice s vyústěním do tzv. akumulční mezery, kterou je nutné hmotně i finančně pokrýt z dodatečně mobilizovaných prostředků (doma nebo v zahraničí), což klade zvýšené požadavky na redistribuční procesy i finanční a úvěrovou soustavu jako celek;
- b) se strukturální přestavbou jsou obvykle spojeny zvýšené společenské náklady, jež mohou ovlivnit vnitřní rovnováhu a přes ní, popř. i samostatně, také devizovou sféru;
- c) nové programy se v domácím prostředí i v režimu mezinárodní výrobní spolupráce a kooperace musejí patřičně "uchytit", což si spolu s amortizací dodatečných výdajů vynucuje zavést zvláštní pravidla pro překlenutí kritického časového období.

V takovéto situaci se vesměs uplatňuje snaha o "odpoutání" od náročného klimatu vnější soutěže. Sílí tlak nejen na výběrovou, ale i globální ochranu s vyústěním až v nesměnitelnost národní měny, tedy na změkčení měřítek tvorby národní hodnoty ve srovnání s hodnotou mezinárodní. Na této bázi se zajišťuje vyrovnání příjmů a plateb vůči zahraničí zvlášť pro devizový okruh a zvlášť pro vnitřní měnový okruh, kde se poměry formují z mezinárodního pohledu v suboptimální poloze. Tato praxe může přinášet pozitivní výsledky jen v krátkodobém výhledu: při delší aplikaci vede svými důsledky přes funkční až k věčnému uzavírání ekonomiky a může způsobit její opětné zaostávání.

Má-li být sledována strategie bezprostředního sepětí se zahraničními trhy - a integrační trendy ve světě tuto strategii navozují -, je nutné zachovávat vazbu vnitřních a vnějších poměrů v co nejširších dimenzích. Tento požadavek je důležitý přinejmenším proto, aby bylo možné pružně reagovat na proměnnost ekonomických potřeb v mezinárodním obchodě. Skutečně zdravý hospodářský růst lze koncipovat výlučně na aktivní mezinárodní výrobní spolupráci a směně založené na progresivních hodnotových a technicko-ekonomických parametrech mezinárodního obchodu. Ochrana stimulačních opatření v nosných rozvojových oborech nesmí být proto dlouhodobá a musí mít pouze výběrový charakter - není rozhodně únosné, aby nabyla systémové povahy. Na tomto základě je pak možné zapojit v potřebném rozsahu do realizovaných projektů zahraniční kapitál (úvěry a investice), jehož přílivu se dá využít, spolu s přístupem k moderním technologiím, jako nástroje překlenutí akumulční a devizové mezery. Do budoucna je ovšem nutné počítat s dostatečně proexportní intenzitou prováděných akcí, a to přinejmenším v míře, která dovolí udržet za národní hospodářství jako celek výchozí podíl vývozu na vytvářeném národním důchodu. Jinak hrozí perspektiva neúměrně vysoké zadluženosti, resp. trvalé pasívní pozice v mezinárodních kapitálových bilancích - se všemi negativními průvodními jevy.

Vyrovnaný stav platební bilance - v globálu za běžný i kapitálový účet - je v zásadě slučitelný s průběhem hospodářského růstu, který je hodnotově optimalizován v parametrech mezinárodní směny. Nevylučuje však přesto určité odchylky: musí ovšem jít o odchylky "plošné", nikoliv strukturální povahy (včetně tzv. úzkých míst), tj. takové, jež se dají následně řešit kursovými úpravami. Jejich prostřednictvím se uskutečňují korekce reálné výše nákladů a důchodů v národní měně tak, aby za celé národní hospodářství odpovídaly ekvivalentu ve volně směnitelných měnách danému peněžním vyjádřením relativní úrovně produktivity práce.

Z uvažovaných hledisek se ČSFR dnes nachází ve velmi nepříznivé situaci. Na programu je rozsáhlé přebudování ekonomické struktury vyznačující se značnými

nároky na investice s dlouhou obrátkou (ekologie, dopravní a spojová infrastruktura) a společenskými náklady v oblasti rekvalifikace pracovních sil a konverze zbrojní výroby. I při maximální úspornosti je dočasně třeba počítat s kratší periodou stagnace, než se podaří obnovit žádoucí růstovou dynamiku založenou na energeticky a materiálně úsporných výrobcích. Z platebněbilančního pohledu se tento zvrat odbývá v prostředí, které je charakterizováno "hladem" po dovážených progresivních výrobcích v oblasti výrobních prostředků i spotřebního zboží. K tomu přistupuje trvající vysoká závislost na dovážených surovinách, kde právě klíčové trhy jsou nyní poznamenány výpadky v dodávkách a cenovou explozí. Reálné směnné relace v čs. zahraničním obchodě se prudce zhoršují a tato tendence se všeobecným přechodem na placení ve volně směnitelných měnách a běžné světové ceny ještě prohloubí.

Za těchto okolností bude úkol zajišťovat vyrovnanou platební bilanci v nadcházející etapě funkčního otevírání naší ekonomiky velmi obtížný. Neobejde se rozhodně bez účasti zahraničních finančních zdrojů, jejich uvolňování však bude bezesporu vázáno na požadavek co nejvyšší efektivity ve vynakládání prostředků a hospodářské stability vůbec. Půjde totiž nejen o konkrétní směry cizí investiční aktivity, ale i o převod celého hospodářství na normativy srovnatelné s vyspělými průmyslovými státy. Přizpůsobit bude nutné i skladbu důchodů a cenové relace: pokud by v těchto oblastech zůstaly zachovány pozůstatky dosavadního stavu, začal by silně působit demonstrační efekt a uvolněné prvky tržního mechanismu by zatlačovaly naši ekonomiku do postavení rozvojových zemí. V každém případě je nezbytné se připravit na dlouhodobé napětí v devizové sféře, jehož zvládnutí (nejen cestou "levného" přísunu deviz, např. rozvojem turistického ruchu) bude vysoce citlivým barometrem koncepce vytyčené růstové politiky a úspěšnosti její realizace.

Platební bilance a otázky zaměstnanosti

Tento okruh představuje svou povahou specifickou součást problematiky hospodářského růstu ve světle využití jednoho z výrobních činitelů. Jde v zásadě o to, jak začlenit do výdělečného procesu ty pracovní síly, které jsou z něho tržním mechanismem vytěšňovány všude tam, kde ve spojení s ostatními činiteli nejsou s to vytvářet zboží či služby v určitých soutěžních parametrech. Týká se to široké škály prvků - technicko-ekonomickými vlastnostmi počínaje a výší nákladů a cen (včetně přiměřeného podílu čistého důchodu na plynulou reprodukci společenského života) konče. V systémově otevřených hospodářských organismech jsou tyto parametry značně ostré, nakolik vycházejí z konkurenčních charakteristik předních výrobců v mezinárodní směně.

Jde v podstatě o situaci, kdy objem výroby a podněty k jeho dalšímu vzestupu se za daných podmínek na trhu vyčerpávají dříve, než dojde k plnému využití existujících zdrojů osobního činitele výroby.

K uvolňování pracovních sil může docházet z mnoha příčin, z nichž k nejzávažnějším se řadí:

- a) stav, kdy alokace pracovníků (a výrobních činitelů vůbec) neodpovídá okamžitému, resp. střednědobému rozložení potřeb - tzv. strukturální nezaměstnanost,
- b) neschopnost určité části osob adaptovat se technickým a organizačním požadavkům pracovního procesu v náročných oborech - stále aktuálnější jev v současném období rychlého technického pokroku,

- c) důsledky rostoucího technického vybavení práce, automatizace a robotizace, které nestačí vznik nových pracovních příležitostí vždy plně kompenzovat,
- d) cyklické kolísání hospodářské konjunktury zesilované častými politickými otřesy a konflikty se závažným ekonomickým dosahem (např. ropné šoky) a mnoho dalších.

Snaha o co nejvyšší zaměstnanost v sobě zahrnuje různé ekonomické a sociální aspekty. Podstata spočívá ve vytváření takového klimatu, který dovolí aktivizovat volné pracovní síly v pracovně náročných oborech, a to ve výrobě a službách. Je to ovšem zpravidla spojeno s nemalými společenskými náklady na centrální i podnikové úrovni. Výrobky (služby) získávané v rámci nejrůznějších programů se zpočátku těžko udržují v soutěži, vyžadují subvence a ochranu před vnějším konkurenčním tlakem. Jsou-li takto motivována opatření podnikána v širokém záběru, např. celých odvětví nebo regionů, mohou se promítnout do vnitřní rovnováhy (přes politiku "levných peněz", mzdová zvýhodnění apod.) a ovlivnit rovněž cesty zapojování do mezinárodní dělby práce a vývoj platební bilance.

Vyhraněná politika plné zaměstnanosti má v daném ohledu výrazné společné rysy s orientací na extenzivní typ hospodářského růstu.

Zvláštní místo zaujímají v této souvislosti sklony ke mzdové nivelizaci a instituce zákonem stanovených minimálních mezd. Vytvářejí - každý svým způsobem - situaci, kdy větší či menší část zaměstnanců je vyplácena lépe, než odpovídá jejich individuálnímu přínosu tvorbě hodnot (produktivitě práce), takže nastává zjevná kumulace nekryté peněžní poptávky. Proto také široké uplatňování těchto principů vyúsťuje nakonec ve stabilizaci vysoké cenové hladiny v národním hospodářství, tj. v nízkou relativní kupní sílu národní měny ve vztahu k zahraničním měnám. Posunují se rovněž cenové relace, a to vesměs ve prospěch zdražování služeb a pracovně náročných úseků (řemeslná výroba, opravárenství), kde je nutné mzdové sazby udržovat v proporci k vysoce produktivním oborům hromadné produkce s cílem zabránit nežádoucímu úniku pracovních sil.¹

Striktní požadavek vyrovnání platební bilance vytváří v podmínkách funkčně otevřené ekonomiky a uvolněného působení tržních mechanismů řadu omezení pro realizaci sociálních záměrů. Více než kdy jindy se prosazuje pravidlo, že na jakékoli opatření tohoto druhu je nutné si vydělat, a to dostatečně vysokým nárůstem čisté produkce a odpovídajícím soustředěním finančních zdrojů dosaženým v kritériálních dimenzích mezinárodní hodnotové tvorby. Ať už jde o pomoc sociálně slabým vrstvám, pracovní zařazení a sociální rehabilitaci invalidních osob, podpory v nezaměstnanosti, péči o nemocné, či provoz národních kulturních památek, vše musí vycházet z reálné ekonomické základny. Podobně i budování "chráněných pásem" pro zařazování volných pracovních sil je nutné organicky začleňovat do okolního soutěžního prostředí - navíc tím pozorněji, bude-li se jednat o osoby s objektivně sníženým pracovním výkonem. Celý systém by přitom neměl postrádat nezbytný stimulační prvek - strategie plné zaměstnanosti se nedá zaměňovat s automatickou výplatou peněz za formální docházku do zaměstnání.

Kromě toho vznikají určité omezující momenty i pro nástroje provádění sociální politiky. Čím těsnější bude propojení vnitřního a vnějšího měnového okruhu, tím více se projeví potřeba upouštět od přímých zásahů do cenové oblasti a přesunout váhu do

¹ Tento jev lze obecně pozorovat ve vyspělých průmyslových státech, a to i při širokém využívání zahraničních pracovníků. Služby jsou zde v poměru k průmyslovým výrobkům mnohem dražší než v průmyslově-zemědělských nebo rozvojových zemích, což se mj. odráží i v konkurenci na úseku cestovního ruchu - viz příčiný existence tzv. laciných a drahých zemí.

oblasti důchodové. Jinak hrozí nebezpečí zkreslení cenových relací a z nich plynoucí posuny spotřebních preferencí se sklonem rozšiřovat se i tam, kde to není žádoucí. Není-li zvýhodnění adresné (jako je tomu právě u cen), prosazují se snahy využívat ho i skupinami osob, jimž nepřísluší, a dané zboží (služby) se může stát i předmětem mezinárodní spekulace v rámci tzv. obchodní turistiky, zvláště je-li v některé zemi pociťován jeho akutní nedostatek.

Na vysokém stupni mezinárodní spolupráce (jmenovitě v integračním procesu) lze problémy zaměstnanosti řešit s ohledem na volný pohyb kapitálu a pracovních sil. Kombinace přesunů zboží a výrobních faktorů při realizaci národních či regionálních výhod v mezinárodní směně klade zvláště vysoké nároky právě na otázky platební bilance. Do popředí pak vyvstává např. okruh investic do lidského činitele (vzdělání, kulturní úroveň, sociální jistoty) a jejich "zpeněžení" ve prospěch ekonomického celku, který je vynaložil. Na druhé straně není zase sporu o tom, že by se touto cestou mohla ušetřit část společenských nákladů na rekvalifikaci při uskutečňování strukturálních změn v širším než národním měřítku.

V každém ohledu však orientace na "vývoz" pracovních sil není z národohospodářského pohledu dlouhodobě výhodná, především u výrobních dělníků a kvalifikovaných kádrů. Výhody z něho mohou plynout jen jednotlivým pracovníkům, kteří zužitkovávají osobní přínos z vyšší mzdové hladiny v zahraničí nebo z práce honorované ve volně směnitelných měnách. Je také jen velmi málo případů, kdy převod mezd pracovníků v cizině představuje významný přínos devizovým příjmům mateřské země - výjimku tvoří snad jen Mexiko, Jugoslávie a Pákistán. Je ovšem s to výrazně přispět k řešení nárazových problémů s pracovními silami v pohraničních pásmech, tj. v lokálním smyslu.

Pro ČSFR bude patrně otázka zaměstnanosti znamenat v nejbližší době nemalý problém. Uvolní se pracovníci přebujelého politického a administrativního řídicího aparátu, vznikne poměrně rozsáhlá strukturální nezaměstnanost v návaznosti na připravované přesuny v ekonomice. Její velikost bude záviset na tom, jak dalece se podaří v nosných rozvojových oborech a terciární sféře vytvářet - při jejich nezbytné technické a technologické modernizaci - dostatečný počet nových pracovních příležitostí. Celá transformace si bezesporu vyžádá značné společenské náklady na rekvalifikaci, resp. na nové územní rozmístění pracovních sil, což se promítne i do nákladových charakteristik v podnikovém hospodaření, a tím i do cen (v záporném i kladném smyslu, např. přes subvence). Kromě toho se v uvažovaných směrech ukáže potřeba udržovat v chodu některé neefektivní výrobní hospodářské jednotky s nízkou konkurenční schopností - zde se mohou uplatnit také regionální či nacionální zájmy.

Z platebněbilančního pohledu pak začnou působit poměrně silné zdroje napětí k zajišťování rovnováhy mezi devizovými příjmy a platy, a to jak přímo, tak i jako důsledek vnitřních poruch inflačního typu. Je nutné mít na zřeteli:

1. destabilizující vliv útlumových oborů, zvláště jsou-li dovozně náročné a přispívají k nepružnému fungování dodavatelsko-odběratelských vztahů. Devizový přínos je u nich vzhledem k nízké efektivnosti sporný, stejně jako antiimportní funkce, po určitou dobu je však bude nutné zachovat i pod trvajícím ochranou před vnější konkurencí;
2. snahu rekvalifikovaných pracovníků zachovat si původní mzdy a platy i tehdy, nebude-li jim na nových působištích odpovídat docilovaná produktivita práce. Může to výrazně zbrzdít účinnost exportně ofenzivních konsolidačních programů;

3. fakt, že naše sociální úpravy jsou na samé hranici únosnosti z hlediska existujícího hospodářského potenciálu a každé další požadavky, konkrétně na úseku zaměstnanosti, mohou vyvolat stav kritický;
4. ve světle hodnotových parametrů mezinárodního obchodu povede každý "nadmírný" růst osobních příjmů v národní měně při nedostatku kvalitního spotřebního zboží na trhu k neoficiálnímu úniku deviz s cílem opatřovat je v zahraničí.

Řešení by mělo spočívat hlavně v absorpci uvolněných pracovních sil jednak ve strategických oborech racionálního zapojení do mezinárodní dělby práce (rozvíjených za účasti zahraničních investic a úvěrů), jednak na úsecích s aktivním devizovým výnosem a minimálními nároky na dovoz (cestovní ruch, zhodnocování domácích surovin). Tlak vyvíjený z této strany na platební bilanci bude rovněž jedním z důležitých měřítek úspěšnosti podnikaných kroků.

SUMMARY

The Balance of Payments with Reference to the State of Internal Equilibrium, Economic Growth and Employment

The direct economic importance of the balance of payments is rising proportionally to the position of market mechanism and the active role of money in the economic system of the given country. For the qualified choice of ways and means from the instrumentarium of financial and monetary policy there is, in this sense, quite significant perfect knowledge of all aspects covering mutual interrelations between the development in the foreign exchange sphere on one side and changes in the state of internal monetary equilibrium, rate of economic growth and level of employment on the other side. Such interrelations are, in the theoretical as well as applied field, well-known from numerous analytical studies based on various conceptual platforms. The most important moments acting here are the value, price, and payment criteria which are valid on world markets and their implementation into the whole internal economic life under the influence of balancing forces evoked by the monetary mechanism.

It is necessary to point out that both external and internal conditions influencing the course of rebuilding of our economic system are nowadays not favorable and will create heavy problems. This fact is apparent namely from the viewpoint of the balance of payments criteria impact on domestic processes, especially as far as the balanced growth requirement with respect to its foreign exchange optimum is concerned.